

# IQTISODIYOTDA INNOVATSIYALARNING O'RNI

**Usmonova Dilnoza<sup>1</sup>, Soipova Dilnoza<sup>1</sup>**

<sup>1</sup>Tashkent University of Applied Sciences, Gavhar Str. 1, Tashkent 100149, Uzbekistan  
[dilnozausmonova@utas.uz](mailto:dilnozausmonova@utas.uz), [dilnozasoipova@utas.uz](mailto:dilnozasoipova@utas.uz)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10467686>

Kalit soʻz: Innovatsiya, texnologiya, modernizatsiya, innovatsion jarayon, Litsenziyalar, patentlar, “nou-xau”, indekator

Annotatsiya: Innovatsion faoliyat, ayniqsa, bugungi keskin raqobat sharoitida iqtisodiy, texnologik, ilmiy va boshqa tuzilmalarni muvaffaqiyatli rivojlantirish uchun zarur omil hisoblanadi. Bu turli sohalarida ishlab chiqarish, boshqaruv va xizmat ko'rsatish aspektlariga taalluqlidir. Keng ma'noda innovatsion rivojlanish - modernizatsiyaning maqsadli ob'ektining individual ko'rsatkichlari va xususiyatlarini yaxshilaydigan vosita, lekin u asosiy faoliyatning turli ijobiy ta'sirini olish uchun tizimli transformatsiyada ham qo'llanilishi mumkin

## **Kirish.**

Jamiyat va iqtisodiyot taraqqiyotining rivojlanishi hamda fan va texnologiyalarni yutuqlarini real xayotga joriy etilishi bilan bog'liqdir. Innovatsiyalarning yaratilishi va amal qilishini ta'minlanishi bozor iqtisodiyoti sharoitida bozor qonunlari asosida rivojlanishini talab etadi. Bu esa hozirgi kundagi iqtisodiy fanlar hamda davlat siyosatining ustuvor vazifalaridan bo'lib kelmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari bilan O'zbekiston Respublikasini 2019 — 2021-yillarda innovatsion rivojlantirish strategiyasi, O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi, Ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi, “Raqamli O'zbekiston — 2030” strategiyasi, O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi, O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020 — 2030-yillarga mo'ljallangan strategiyasi, 2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning

taraqqiyot strategiyasi tasdiqlandi. Shuningdek, “Ilm-fan va ilmiy faoliyat to'g'risida”, “Innovatsion faoliyat to'g'risida”, “Ta'lim to'g'risida”gi qonunlari qabul qilindi.[1]

## **Adabiyotlar tahlili**

Zamonaviy dunyoda innovatsiyalar ishlab chiqarish omiliga aylangani haqiqatdir. Ma'lumki, an'anaviy ravishda ishlab chiqarishning uchta omili mavjud: yer, mehnat va kapital. Ularni birinchi bo'lib J. B. Sey tahlil qilgan edi.[2] Hozirgi vaqtda bu omillar odatda tadbirkorlarning qobiliyatini va ba'zi mualliflarning fikriga ko'ra, axborot omilini ham o'z ichiga oladi va shu bilan iqtisodiyotni rivojlantirishda axborotning rolini ta'kidlaydi. Bizning fikrimizcha, tadbirkorlar imkoniyatlarini innovatsiyalar bilan almashtirish yoki ikkala yangi omilni ham an'anaviy omillar bilan bog'lash to'g'riroq bo'ladi. Hozirgi vaqtda ishlab chiqarish omillarini o'rganish orqali tahlil chuqurroq olib boriladi va har bir omil parchalanadi. Yer yoki tabiiy omillar - tadbirkorlikning asosi sifatida foydalanish uzoq

muddatli raqobatdosh ustunliklarni ta'minlamaydigan omillardir. Bundan tashqari, tabiiy resurslarning ko'p turlari qayta tiklanmaydi va bir muncha vaqt o'tgach tugashi mumkin. Boshqa tomondan, innovatsion omil amalda bitmas-tuganmas va u innovatsiyalarni keltirib chiqaradi, ularni ishlab chiqarishga joriy etish mumkin; ularning kengayishi uzoq muddatli raqobatbardoshlikni ta'minlashi mumkin, chunki u hozirgi vaqtda yangi, ayniqsa rivojlangan omillarga asoslangan.

## **Tahlil va natijalar**

Ilmiy hamjamiyatda innovatsiyaning mohiyatini ko'rib chiqishda ushbu atamani turli nuqtai nazardan ochib beradigan bir qator tushunchalar ajralib turadi. Asosiylariga quyidagilar kiradi: Innovatsion faoliyat. U ma'lum ishlab chiqarish va tijorat tizimi doirasida sotiladigan takomillashtirilgan yoki yangi mahsulotni (texnologik jarayon) yaratishi kerak.

- Innovatsion jarayon. Texnologik nuqtai nazardan, eski yoki eskirgan yechimlarni yangi tarkibga ega yangi shakllarga aylantirish, natijada samaradorlikni oshirishga yordam beradi.
- Innovatsiya siyosati. Odatda mamlakat ichidagi hokimiyat tomonidan siyosiy darajada olib boriladigan rivojlanish strategiyasiga nisbatan qo'llaniladi. tor ma'noda ijtimoiy-iqtisodiy sohadagi korxonalarning innovatsion rivojlanishining yo'nalishi va xarakterini belgilaydi.
- Innovatsion faoliyat. Ishlab chiqarishning innovatsion modelga o'tish tezligini ko'rsatadi, bu jarayonga tayyorlik darajasini va o'zgarish istagini aks ettiradi.
- Innovatsion qabul qilish qobiliyati. Ob'ektning dastlabki qobiliyati innovatsion yechimlarni o'zlashtiring.

Korxona va tashkilotlarning innovatsion faoliyatini hamda ulardagi innovatsion raqobatbardoshligini baholash uchun xorijiy amaliyot tajribalaridan kelib chiqib, innovatsion rivojlanish indekatorlari (ko'rsatkichlari) dan foydalaniladi. Bugungi, iqtisodiyot taraqqiyotining globallashtirish sharoitida innovatsion rivojlanish indekatorlarini quyidagi guruhlariga ajratish mumkin:

- xarajatlar bo'yicha indekatorlar;
- vaqt bo'yicha indekatorlar;
- yangilanish bo'yicha indekatorlar;
- tarkib bo'yicha indekatorlar.

Innovatsion rivojlanishning xarajatlar bo'yicha indekatorlari quyidagilar hisoblanadi:

1. Korxonaning yuqori texnologiyali mahsulotlar ishlab chiqarishni tavsiflovchi savdo-sotiqdagi ilmiy tadqiqot xarajatlari qiymati.
2. Litsenziyalar, patentlar, "nou-xau"larni sotib olish uchun ketgan xarajatlar qiymati.
3. Korxona va tashkilotlar tomonidan innovatsiyalarni sotib olish uchun ketgan xarajatlar qiymati.
4. Tashabbuskor ishlanmalarni rivojlantirish uchun ketgan xarajatlar qiymati. Innovatsion jarayonlarni vaqt dinamikasi bo'yicha tavsiflovchi vaqt indekatorlari: Yangi mahsulot (yangi texnologiyalar) ishlab chiqish jarayonining davomiyligi (qancha vaqtda innovatsion ishlanmaning yaratilganligi, kun, oy, yil).

1. Yangi mahsulotni ishlab chiqarishga tayyorlik davomiyligi davri.
2. Yangi mahsulotni ishlab chiqarish siklining davomiyligi davri (bir mahsulotni to'liq ishlab chiqarishga ketgan vaqt, kun, oy, yil).

Yangilanish indekatorlari:

1. Texnologik innovatsiyalarda yangilangan tovar va mahsulotlarni ishlab chiqish hamda ularni amaliyotga joriy etish soni.
2. Mahsulot tarkibini yangilash dinamikasi (yangilangan mahsulot salmog'i) indekatorlari (ishlab chiqarilgan mahsulotning solishtirma og'irligi 2, 3, 5 va 10 yil).
3. Sotib olingan (beg'araz berilgan), yangi texnologiyalar (texnologik yutuqlar).
4. Eksport qilinadigan innovatsion mahsulotlar hajmi (qiymat va natural ko'rinishda).

5. Taqdim etilayotgan yangi xizmatlar hajmi (qiymat va natural ko'rinishda).

Tarkib bo'yicha indekatorlar:

1. Ilmiy tadqiqot va boshqa ilmiy-texnik bo'linmalarining tarkibi va soni (shu jumladan, tajriba-konstruktorlik byurolari, tajriba-sinov komplekslarining soni).
2. Yangi texnologiyalardan foydalanish va yangi mahsulotlar yaratish bilan shug'ullanadigan qo'shma korxonalarining tarkibi va soni.
3. Ilmiy tadqiqot bilan band xodimlarning soni va tarkibi.
4. Vaqtinchalik jamoalar, guruhlarining ijodiy tashabbuskorligi soni va tarkibi.

Yuqoridagi har bir indekator(ko'rsatkich) korxonada innovatsion jarayonlarning har tomonlama barcha parametrlari bo'yicha o'lchash hamda uni iqtisodiyotning rivojlanishidagi salmog'i va o'rnini to'g'ri baholashga imkon beradi.

XXI asr innovatsion texnologiyalar yuz yilligiga aylanmoqda. Dunyoning yirik mamlakatlari o'rtasida barcha sohalarida bo'lgani kabi ilm-fan va texnologiyalar jabhasida ham beayov kurash ketmoqda. Innovatsiya, ilmiy yangiliklar sohadagi raqobat oldida qurollanish poygasi hech narsa bo'lmay qoldi. Ta'bir joiz bo'lsa, dunyoga hukmronlik mezonlari ham o'zgarayotir. Yaqin-yaqingacha dunyoga hukmfarmolik qilishning asosiy sharti mamlakatning mudofaa sohasidagi kuch-qudrati edi. Ammo bugun yuksak ilmiy texnologiyalarsiz shunchaki qurol-aslaha bilan uzoqqa borib bo'lmayligi ayon bo'lib bormoqda.

Bir qancha tadqiqot markazlari sayyoramiz davlatlarining innovatsiya bo'yicha reytingini e'lon qilib boradi. Ammo ular orasida Bloomberg xalqaro agentligi tuzadigan reyting nufuzli doiralarda ham e'tirof etiladi. Negaki, agentlik mutaxassislari davlatlarning innovatsiya jabhasidagi o'rnini aniqlashda ilmiy tadqiqotlarga sarflanayotgan mablag' hamda kashfiyot va yangi ishlanmalarga berilgan patentlar miqdori, ishlab chiqarish samaradorligi, yuqori texnologiyalarga asoslangan kompaniyalar hamda ilmiy tadqiqotchilar soni kabi

muhim mezonlarga tayanadi. Har bir mamlakat ushbu mezonlar bo'yicha baholab chiqiladi va barcha ko'rsatkichlar bo'yicha ballar jamlanib, umumiy o'rin belgilanadi. Bloomberg xalqaro agentligi xulosasiga ko'ra, 2019 yilda dunyoning innovatsiya bo'yicha peshqadam 10 davlati quyidagilardir:[4]

Janubiy Koreya – 87,38 ball

Germaniya – 87,3 ball

Finlyandiya – 85,57 ball

Shveysariya – 85,49 ball

Isroil – 84,78 ball

Singapur – 84,49 ball

Shvetsiya – 84,15 ball

AQSh – 83,21 ball

Yaponiya – 81,96 ball

Fransiya – 81,67 ball.

E'tiborli jihati, kuchli o'nlikdan o'rin olgan davlatlarning barchasida ilmiy izlanishlar uchun g'aznadan juda katta miqdorda mablag' ajratiladi. Ushbu maqsadda, masalan, AQSh 476,5 milliard dollar (yalpi ichki mahsulotning 2,7 foizi), Yaponiya 169,6 milliard dollar (YaIMning 3,4 foizi), Germaniya 109,6 milliard dollar (YaIMning 2,9 foizi), Janubiy Koreya 73,1 milliard dollar (YaIMning 4,3 foiz) yillik mablag' sarflaydi. Singapur esa yillik byudjetning deyarli 20 foizini innovatsion izlanishlarga yo'naltiradi.

Bugun innovatsion texnologiyalar maishiy hayotdan tortib yirik ishlab chiqarishga qadar kirib kelmoqda. Yangi texnologiyalar insonlarning hayotini farovon va qulay qilishga xizmat qilmoqda. Sodda qilib aytganda, yangi g'oyalar kam mehnat qilib, ko'proq daromad qilish, kam harakat bilan ko'proq samaraga erishishni ta'minlamoqda.

Sayyoramiz tabiiy resurslari tobora kamayib borayotgan bir paytda mamlakatlar o'rtasida ilmiy jabhadagi raqobat yanada kuchayishi shubhasiz.

Hozirda Innovatsion rivojlanish vazirligi tomonidan hududlarning intellektual va texnologik salohiyatini oshirish, ilmiy va innovatsion faoliyat uchun zamonaviy infratuzilmalarini shakllantirish borasida keng qamrovli ishlar amalga oshirilmoqda. Respublikaning innovatsion hududga aylantirilayotgan 13 ta tumanida 125,9 mlrd. so'mlik 137 ta loyiha moliyalashtirilgan va 2021 yilda 1290 ta yangi ish o'rinlari yaratilib, 653 ta xonadondagi «Ayollar» va «Yoshlar» temir daftarlariga kiritilgan

876 ta yoshlar va 360 ta xotin-qizlar mahallabay tarzda mazkur loyihalarga jalb qilingan. Shuningdek, 80 ta korxonada 230 turdagi innovatsion mahsulotlarni ishlab chiqarish yo'lga qo'yildi, shu jumladan 30 turdagi mahsulotlar eksportga yo'naltirilgan.

2022 yilning 1 yanvar holatida 17 ta zamonaviy infratuzilmalar (9 ta texnopark, 1 ta biznes-inkubator, 1 ta biznes-akselerator, 1 ta kovorking markaz, 3 ta o'quv markaz va 2 ta innovatsion poligonlar) faoliyat yuritmoqda. Sirdaryodagi Biznes-akselerator, Toshkent davlat texnika universitetining Innovatsion o'quv-ilmiy markazi, Andijon mashinasozlik institutining Yoshlar texnoparki va Samarqand davlat universitetining Yoshlar texnoparkida 3D modellash, robototexnika, mexatronika, IT texnologiyalari va dasturlash, biotexnologiya hamda energetika yo'nalishlari bo'yicha to'garaklar tashkil qilingan.

Ilmiy tadqiqot va Oliy ta'lim muassasalarining vazirlik tomonidan 2018-2021 yillarda moliyalashtirilgan 844,7 mlrd. so'mlik 603 ta fundamental, amaliy, innovatsion loyihalari bajarilmoqda.

2021 yilda umumiy qiymati 73,1 mlrd. so'm bo'lgan 86 ta loyiha bo'yicha ishlar yakunlandi. 2021 yilda sanoat, qishloq xo'jaligi, xizmat ko'rsatish va boshqa sohalarida ilmiy tadqiqotlarni tashkil qilish, ular natijalarini tijoratlashtirish maqsadida hokimlik organlari tomonidan mahalliy byudjetdan 9,37 mlrd so'm mablag' ajratilgan. Loyihalarning natijalari o'laroq innovatsion mahsulotlar – yantoq va qamishdan ozuqa-em, chorvachilik ozuqasi sifatida chigirtka uni; zuluk yetishtirish; baliq chiqindilaridan "OMEGA-3" yog'ini ishlab chiqarish yo'lga qo'yilgan.

"Bo'lajak olim" tanlovining 2021 yildagi birinchi bosqichida 8,7 mlrd. so'mlik 25 ta startap loyihalar moliyalashtirilgan va amalga oshirilmoqda. 48 ta loyihaga boshlang'ich kapital sifatida 3,1 mlrd. so'm hamda 17 ta yosh olimning innovatsion loyihalari uchun 13,62 mlrd. so'm ajratilgan.

"Akademik harakatchanlik" dasturi doirasida 2021 yilda 452 mln. so'm evaziga 13 nafar yosh olimlar respublika hududlarida ichki stajirovkani o'tadilar.

"TechnoWays" marafoni doirasida 2021 yilda Andijon, Farg'ona, Namangan, Jizzax, Samarqand viloyatlarida hududiy bosqichlar hamda "InnoWeek.Uz-2021" xalqaro innovatsion g'oyalar haftaligi doirasida respublika bosqichi o'tkazildi. Unda 350 nafar iqtidorli yoshlar 126 ta loyihalari bilan ishtirok etdi. Eng yaxshi deb topilgan loyihalarga 600 mln. so'm pul mukofotlari berildi.

2021 yil 22-27 noyabr kunlari o'tkazilgan "InnoWeek.Uz-2021" xalqaro innovatsion g'oyalar haftaligida 14,7 ming ishtirokchi, 380 ta tashkilot, shu jumladan 131 nafar xorijlik mehmonlar qatnashdi. Tadbirda

163 turdagi innovatsion mahsulotlar xarid qilinib, yangi ishlanma va texnologiyalarni joriy qilish yuzasidan 83,6 mlrd so'mlik 80 ta shartnoma imzolandi.

O'tgan yilning 12-13 mart kunlari Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlari olimlari, loyiha tashabbuskorlari uchun o'tkazilgan ko'rgazmada 1,2 ming kishi ishtirok etdi 3,1 mlrd. so'mlik 5 ta shartnoma imzolandi.

2021 yilda vazirlik tomonidan 26 ta loyihaga 13,8 mln. dollar xorijiy investitsiya jalb qilingan va 2434 ta yangi ish o'rinlari yaratilib, 175 turdagi mahsulotlar ishlab chiqarish yo'lga qo'yilgan. Jumladan, 10,0 mln. dollar evaziga "Dorivor moddalarni sintez qilish bo'yicha O'zbekiston-Xitoy tibbiyot texnologiyalari parkini tashkil etish", 5,0 mln. dollarlik "Zamonaviy diagnostika markazi tashkil etish", Turkiyaning "Jfc Enerji Yatirim Sanayi ve Ticaret A.S." kompaniyasi bilan 1,0 mln. dollarlik "Intensiv bog' tashkil etish" loyihalari amalga oshirilmoqda. 2022yilda:

– innovatsion rivojlanayotgan tumanlarga 100 mlrd. so'mlik 130 dan ortiq yangi loyihalar ishga tushiriladi;

– «Akademik harakatchanlik» va «Bo'lajak olim»

dasturlariga 150 dan ortiq yoshlarda innovatsion biznes ko'nikmalarni shakllantiriladi; – 7 ta viloyat – Buxoro, Namangan, Farg'ona, Xorazm, Jizzax, Surxondaryo va Qashqadaryo viloyatlarida Yoshlar texnoparklari tashkil etiladi; – «Mirzo Ulug'bek vorislari» respublika tanlovida tashabbuskor iqtidorli yoshlar, shu jumladan, olis hududlarda istiqomat qilayotgan yigit-qizlar tanlanib, ularni ilmiy-texnik faoliyatga keng jalb qilish, ularning bilim, ko'nikma va malakasini oshirish ishlari bajariladi.

## Taklif va xulosalar

Hozirgi kunda yaqin kelajakda innovatsion rivojlanish sohasida hal etilishi zarur bo'lgan quyidagi asosiy muammolar saqlanib qolmoqda:

birinchidan, mamlakatimizda har yili 600-700 ming aholi mehnat bozoriga kirib kelmoqda. Shuningdek, oliy ta'lim bilan qamrov 2016-yilga nisbatan 9 foizdan 38 foizgacha oshdi va bu ko'rsatkich yaqin kelajakda 50 foizgacha yetkaziladi. Bu esa oliygohlar bitiruvchilarini yuqori texnologik ish o'rinlari bilan ta'minlashning samarador mexanizmlarini ishlab chiqishni talab etmoqda;

ikkinchidan, aholi bandligi va daromadlarini oshirishga har tomonlama ko'maklashish, ishsizlar, ayniqsa, yoshlar va xotin-qizlar, mehnat bozoriga ilk bor kirib kelayotgan bitiruvchilar bandligini ta'minlashda innovatsiyalar yordamida ishlab chiqarish tashkilotlari va xizmat ko'rsatishning turlarini oshirish orqali ko'plab yangi ish o'rinlari yaratish, tadbirkorlik subyektlari faoliyatini yanada rag'batlantirish hamda tarmoq tashkilotlari va klasterlar, venchur tashkilotlari va tegishli moliya bozorlarining turli vositalari ko'magida kapital yaratishni, ya'ni arzonlashtirilgan va hammabop ishlab chiqarishni ("birni-mingga" aylantiradigan) ta'minlash tizimiga o'tishga katta ehtiyoj mavjud;

uchinchidan, ilmiy-tadqiqot va innovatsion loyihalarni davlat-xususiy sheriklikda moliyalashtirish mexanizmlarini takomillashtirish va hajmini oshirish, xalqaro moliya tashkilotlari va jamg'armalari mablag'larini jalb qilish hamda tadbirkorlikka zarur ko'nikmalarni texnoparklar,

innovatsion markazlar va yoshlar texnoparklari orqali kichik va innovatsion tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlashni talab etmoqda;

to'rtinchidan, hududlarning iqtisodiy ixtisoslashuvi, ilmiy-texnik salohiyati va mavjud resurslarini hisobga olgan holda innovatsion rivojlanishning hududiy dasturlari ishlab chiqilmagan hamda ishlab chiqarishning texnik va texnologik bazasi uzluksiz yangilanishini ta'minlashga qaratilgan yechimlarni joriy qilishda innovatsion texnologiyalarga urg'u va ustuvorlik berish talab qilinmoqda;

beshinchidan, muvaffaqiyatli startap loyihalarni seriyali ishlab chiqarish bosqichlarida innovatsion texnoparklar va erkin iqtisodiy zonalar a'zoligiga qabul qilish orqali maqbul qo'llab-quvvatlash mexanizmlari ishlab chiqilmagan, xususi sektorning yangi ilmiy ishlanmalarga bo'lgan qiziqishini kuchaytirish va innovatsiyalarni "hamkorlikda moliyalashtirish"ga (co-finance) bo'lgan manfaatdorligini rag'batlantirish uchun maxsus qo'llab-quvvatlash choralari joriy etilmagan;

oltinchidan, respublikada "tubdan yangilovchi" — "barqaror"-"samarador" innovatsiyalarning siklik munosabatlarini (ya'ni, innovatsiyalarni) yaratish uchun innovatsiyaning o'zi kapital ishlashi — "tarmoq-hudud-ilmiy/oliy ta'lim tashkilot" davriyligini o'zida mujassam etgan yaxlit tizim mavjud emas va uning asosiy jarayonlari o'ta tarqoq shaklda qolib ketmoqda.

## ADABIYOTLAR

- [1] 2022-2026-yillarda O'zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni
- [2] Гужин А.А., Гужина Г.Н. Материальные интересы в системе экономического роста// Московское научное обозрение. 2012. № 12-1. С. 6
- [3] Назаршоев Н.М., Гужина Г.Н., Гужин А.А., Ежкова В.Г. Стратегия развития бизнеса как инструмент управления конкурентоспособностью// Инновации и инвестиции. 2016. № 4. С. 90-92. 5. Петрухина Е.В., Гужин А.А., Величко Н.Ю., Нижарадзе Л.Д., Волкова А.В., Овешникова Л.В. Современные теории менеджмента, Опёл
- [4] <https://uz.techconfronts.com/17350524-innovative-development-is-concept-definition-types-and-efficiency>

[5] <https://lex.uz/ru>